Український інститут національної пам'яті

Інформаційно-методичні матеріали
до 93-х роковин Голодомору 1932–1933 років

Вступ
Ключові повідомлення
Історична довідка
Рекомендації щодо форм і методів проведення заходів у закладах освіти до Дня пам'яті жертв Голодомору – геноциду
Методичні матеріали щодо загальнонаціональної хвилини мовчання до Дня пам'яті жертв Голодомору
Всеукраїнська акція "Запали свічку"
Корисні тематичні посилання

Вступ

Щороку в четверту суботу листопада Україна вшановує пам'ять жертв Голодомору 1932–1933 років і масових штучних голодів 1921–1923 і 1946–1947 років. У 2026-му День пам'яті припадає на 28 листопада.

О 16.00 годині закликаємо запалити Свічку пам'яті та вшанувати загальнонаціональною хвилиною мовчання пам'ять мільйонів людських життів, які Україна втратила через Голодомор і масові штучні голоди.

Голодомор - геноцид! Пам'ятаємо минуле, захищаємо майбутнє!

Ключові повідомлення

У 1932–1933 роках московський тоталітарний режим вчинив злочин геноциду проти Українського народу. Сьогодні рашисти як спадкоємці того режиму знову коять злочини проти людяності та геноцидні дії на українській землі.

Україна внаслідок Голодомору-геноциду 1932–1933 років, масових штучних голодів 1921–1923 та 1946–1947 років втратила мільйони людських життів. У 2006 році Законом України Голодомор визнаний геноцидом Українського народу.

Метою злочину було знищення українського народу як національної групи. Комуністичний тоталітарний режим через насильницьке вилучення продовольства, блокаду сіл і цілих районів, заборону виїзду за межі охопленої голодом України,

згортання сільської торгівлі, репресій проти незгодних створив для українців умови, не сумісні із життям.

Голодомор став можливим тому, що українці під час Української революції 1917–1921 років не змогли вистояти у збройній боротьбі проти більшовицької агресії. Окупація України вилилася нашому народові у численні злочини, масові репресії, терор, депортації.

Сьогодні росіяни знову застосовують проти українців методи геноциду, щоб знищити нашу ідентичність, культуру, мову. Російська агресія спрямована не тільки на те, щоб знищити незалежність Української держави, але й щоб знищити українців як самобутній народ, як націю.

Сталін у XX столітті та Путін у XXI вдалися до геноцидів, бо інші методи упокорення українського народу не спрацювали. Сталін організував тотальну конфіскацію харчів, блокаду, посилив терор. Путін розпочав повномасштабне вторгнення, яке проявилося звірствами, порушеннями міжнародних законів та звичаїв ведення війни з боку російських військ. Складовими геноцидної політики РФ проти України сьогодні є терор, масові вбивства, умисні напади на укриття, шляхи евакуації та гуманітарні коридори, бомбардування житлових районів, сексуальне насильство, воєнні облоги, депортації (насильницьке переміщення українців, зокрема дітей).

Сили безпеки та оборони України героїчно протистоять ворогові. Україна зупинила агресора і продовжує боротися, щоб не дозволити агресору здійснити свій геноцидний намір. І кожен із нас, пам’ятаючи про злочини московського режиму, всі сили має спрямовувати на підтримку наших захисників.

Поінформованість про злочин Голодомору в Україні 1932–1933 років сприяє кращому розумінню природи сучасної російської війни та геноцидних практик, які її супроводжують.

Геноцид проти Українського народу у 1932–1933 роках кремлівський режим прикривав широкою інформаційною кампанією, намагаючись приховати правду про злочин. Її замовчувати, блокували, спотворювали. В інформаційному просторі демократичного світу було розгорнуто широку кампанію брехні, до якої росіяни залучали як своїх прямих агентів, так і маріонеток з числа тодішніх лівих популістів. Сьогодні кремлівський режим знову розгортає кампанію брехні і маніпуляцій для приховування злочинів, залучаючи до неї не лише лівих, але і правих популістів.

Пам’ять про використання кремлівським режимом у 1932–1933 роках голоду як інструменту здійснення злочину геноциду проти українців повинна слугувати засторогою для недопущення виникнення голоду будь-де на планеті. Пам’ять про

Голодомор має привертати увагу до того, що відбувається з продовольчою безпекою в сучасному світі. Адже сьогодні російський агресор своїми діями намагається її підірвати. Більше того, своїми діями агресор доводить до голоду мешканців тимчасово окупованих ним міст і сіл України, як Олешки.

28 листопада, у день пам'яті жертв Голодомору 1932–1933 років і масових штучних голодів 1921–1923 і 1946–1947 років, закликаємо українців усього світу о 16 годині об'єднатися у хвилині мовчання, зупинитися і віддати шану закатованим голодом московським тоталітарним режимом. Також закликаємо у цей день незалежно від місця перебування, у домівках чи офісах, запалити Свічку пам'яті у вікні. Адже кожен вогник у вікні – це свідчення того, що ми, живі, пам'ятаємо про померлих, це вияв нашої скорботи і віри в майбутнє.

В умовах нинішньої Війни за Незалежність наша пам'ять про Голодомор 1932–1933 років спонукає боротися з агресією, щоб захистити майбутнє від можливого повторення різних проявів геноциду.

Голодомор-геноцид! Пам'ятаємо минуле, захищаємо майбутнє!

Історична довідка

Чому українців вбивали голодом?

Після Жовтневого перевороту впродовж 1917–1921 років на більшій частині території колишньої Російської імперії владу захопили комуністи. Вони шляхом прямої окупації знищили демократичну Українську Народну Республіку, проголошену 1917 року. Досвід важкої боротьби із українськими рухом змусив комуністичний режим для зміцнення свого становища в Україні піти на створення у 1919–1920 роках квазідержави УСРР зі столицею у Харкові та певні поступки українському національному рухові.

Україна в 1920-х роках переживала культурний ренесанс європейського зразка. Під гаслом "Геть від Москви!" тут формувалися самобутні, відмінні від російських, культурні традиції, орієнтовані на Європу. Створювалася національна система освіти, обґрунтовувалася економічна концепція України як автономного економічного організму. Проте до кінця цього періоду в СРСР був встановлений тоталітарний комуністичний режим із суворою суспільною ієрархією. Будь-який прояв незгоди або нонконформізму (як індивідуального, так і малих і великих груп людей за професійною, національною, релігійною, партійною ознаками) негайно жорстоко карався та придушувався.

Українська нація, яка була другою за чисельністю в СРСР, мала величезний культурно-історичний спадок, власні славетні традиції державотворення, досвід національно-визвольної боротьби. Широкі кола інтелектуалів та економічно самостійне селянство не сприймали політики комуністичного керівництва. Тому за мету було поставлено знищення українців як політичної нації, що могла поставити питання про створення незалежної держави. Для досягнення цієї мети був обраний жахливий інструмент – вбивство голодом.

Як?

Механізм, який призвів до Голодомору, був приведений у дію із Москви тодішніми лідерами комуністичної партії. У січні 1928 року режим запровадив насильницькі хлібозаготівлі. У фермерів держава примусово забирала більшу частину, або й все вирощене зерно за значно заниженими цінами. Одночасно розпочалась "ліквідація" найзаможніших господарств. У 1930 році колективізація викликає масові протести і повстання. Впродовж року в Україні відбулося понад чотири тисячі протестних виступів за участю більше мільйона селян. Однак, незважаючи на це, до жовтня 1931 року колективізованими, тобто, фактично державними, стали 68 % селянських господарств та 72 % орної землі. Загалом в Україні було "розкуркулено" понад 352 тисячі господарств.

Результатом цього, а також внаслідок неефективного колгоспного господарювання став голод, через який весною 1932 року померло кілька сотень тисяч українців.

Але Україна все одно залишалася центром спротиву тоталітарному режиму. На перші сім місяців 1932-го на Україну припадає 56 % від усіх антивладних виступів у Радянському Союзі.

Улітку 1932 року через наростання спротиву Сталін із оточенням прийняв рішення про організацію в Україні штучного голоду, щоб не "втратити Україну". Шляхом знищення частини населення.

Реалізація плану з організації штучного голоду

Дата	**Подія**
1 9 3 2 р і к	
Липень	Україні нав'язують завідомо нереальні до виконання плани із хлібозаготівель.

7 серпня	Ухвалюється постанова про “охорону соціалістичної власності”, або “закон про п’ять колосків”.
Жовтень	В Україну направляється спеціальна комісія із хлібозаготівель на чолі із керівником уряду СРСР Молотовим. Її завдання – посилення репресій і збільшення вилучення зерна в українських селян.
Листопад	Організовуються загони для пошуку і конфіскації зерна, інших продуктів, худоби у приватних господарствах. До кампанії залучається весь особовий склад міліції, органів держбезпеки та місцеві члени комуністичної партії і комсомолу.
Листопад	Вводиться режим “чорних дошок”. Занесення населеного пункту чи району на “чорну дошку” вело до їх повної блокади, проведення спеціальних репресивних заходів, а значить – до повного знищення його мешканців.
Листопад	Запроваджуються натуральні штрафи. В господарствах, що “заборгували” за нереальними планами, конфісковують усе продовольство і худобу.
Кінець листопада	Спецорган розробляють спеціальну таємну операцію зі знешкодження всіх, хто міг би чинити опір повному вилученню хліба. Операція охоплювала 243 райони України.
Грудень	В Україну направляють Кагановича і Постишева для посилення хлібозаготівель. Влада переходить до повного вилучення харчів у українських селян.
Грудень	Кремль звинувачує українців у саботажі хлібозаготівель та підготовці повстання.
14 грудня	ЦК ВКП(б) і РНК СРСР ухвалюють таємну постанову “Про хлібозаготівлю на Україні, Північному Кавказі і в Західній області”. Вона передбачала ліквідацію українських шкіл на Кубані і масове переслідування української інтелігенції.
Кінець грудн	Із сіл, які не виконали плани хлібозаготівель вивозять усі наявні зернові запаси, навіть посівний матеріал.
1 9 3 3 р і к	
1 січня	Спеціальною постановою ЦК ВКП(б) про застосування найжорстокіших репресій до тих, хто не здасть хліба, українцям був оголошений ультиматум.

Січень	Відбуваються масові обшуки в селянських господарствах, під час яких селяни були позбавлені останніх залишків їжі. Їх приречено на голодну смерть.
22 січня	Директивою Сталіна заборонено виїзд селян з території УСРР і Кубані в інші місцевості Радянського Союзу. Тільки за перші півтора місяці дії цієї директиви затримали майже 220 тисяч селян. І з них понад 186 тисяч силоміць повернули в села, де вони були приречені на голодну смерть.
24 січня	Сталін призначає фактичним керівником УСРР на посаді другого секретаря ЦК КП(б)У Постишева. Той розпочав масштабну кампанію “очищення” від “петлюрівців” і “українських націоналістів”. Вона стала складовою плану геноциду української нації. Тогочасний розмах політичних репресій в Україні порівняний з Великим терором 1937–1938 років. За офіційними даними, в Україні у 1933 році арештували більше людей, ніж у 1938-му.
Лютий	Українським областям починають виділяти допомогу – вибіркову і недостатню. Вона була спрямована не на подолання голоду і порятунок українців, а на забезпечення виробничих потреб у ході посівних і збиральних кампаній. Адже знесилені і старі люди, а також селяни-одноосібники не отримували допомоги. Смертність серед українських селян невпинно зростала.
16 лютого	Для недопущення поширення інформації про голод в УСРР спеціальною директивою заборонили будь-яким організаціям, крім ДПУ, фіксувати випадки опухання і смерті на ґрунті голоду.
Червень	Смертність від голоду в Україні досягла апогею. За оцінками демографів, того місяця померли від 800 тисяч до понад 1 мільйона осіб.
Серпень	Прийнято рішення про створення Всесоюзного переселенського комітету та переселення у вимерлі з голоду села України колгоспників із російських областей і Білорусі. До кінця 1933 року переселили понад 100 тисяч осіб.

Під час голоду тоталітарна влада не лише не припинила примусове відбирання їжі, а й відхилила допомогу з-за кордону та кинула всі сили на ізоляцію голодуючих районів. Армія, загони НКВД оточили українські міста та залізничні станції, бо селяни втечею намагалися врятуватися від голодної смерті. Мешканцям сіл

забороняли виїжджати в інші регіони СРСР. Хліб вилучався, продавався до інших країн за валюту, яку спрямовували на закупівлю верстатів та іншого обладнання для промислових підприємств.

До чого це призвело?

Саме за цей менш ніж календарний рік (1932–1933) в Україні загинули мільйони людей. На жаль, страшні обставини злочину та свідома заборона ведення статистики смертності унеможливлюють встановлення точної кількості загиблих невинних людей і вичерпного поіменного списку жертв.

Жахом Голодомору була надзвичайно велика смертність серед дітей. У багатьох районах України у вересні 1933 року за шкільні парти не сіли близько двох третин учнів. Ученими Інституту демографії та соціальних досліджень НАН України імені М. Птухи для Гарвардського університету створена карта втрат УСРР у Голодоморі. За даними вчених, найбільше постраждали лісостепові регіони України із давніми козацькими традиціями – Полтавщина, Черкащина, Кіровоградщина, Київщина. У цих регіонах в окремих районах упродовж 1933 року вимерло понад половини населення. Смертність перевищувала середній рівень у 8–9 і більше разів. У нинішніх Вінницькій, Одеській, Дніпропетровській областях рівень смертності був вищий у 5-6 разів, у Донецькій і Луганській області – у 3–4 рази.

Голод на довгі десятиліття порушив природний генетичний фонд, призвів до морально-психологічних змін у свідомості нації. Наслідком злочину геноциду також стало руйнування традиційного українського устрою життя. Українцям як етносу було завдано смертельної рани. 1933 рік став для України часом національної катастрофи, наслідки якої відчуваємо і понині.

Подолання інформаційної блокади

Радянська влада злочинно замовчувала факт голоду. Жодної офіційної згадки про цю жахливу трагедію не було зроблено. Офіційно голоду не було. Навіть такого слова в офіційних документах не вживалося. Масові смертність і опухання у владних документах називали –“продовольчими труднощами”.

Сільрадам наказали при реєстрації смерті не вказувати її причину. Більше того, в 1934 році надійшло розпорядження: всі книги ЗАГС про реєстрацію смертей за 1932–1933 роки вислати в спеціальні частини (де більшість із них було знищено).

Керівництво СРСР свідомо дезорієнтувало світову громадськість. У січні 1933 року Нарком закордонних справ СРСР М.Литвинов зробив спеціальну заяву про

відсутність голоду в країні. Режим відмовився від зовнішньої допомоги. Тим не менш, деякі західні журналісти, які побували за залізною завісою тоталітаризму, публікували репортажі про злочин, доносили світові про те, що там діється насправді.

Британський журналіст Малколм Маґґерідж у березні 1933-го здійснив поїздку в Україну й передав статті до "The Manchester Guardian". Тоді ж репортажі британського журналіста Ґарета Джоунза про Україну виходили у Великій Британії, США, Німеччині. Публікації з'являлися також у французькій, австрійській, польській, бельгійській пресі. Так, у Бельгії упродовж 4 місяців до вересня 1933 року в 17 виданнях опублікували біля 50 статей і повідомлень про ситуацію в Україні.

Населення Західної України, яка на той час перебувала у складі Польщі, не залишилося байдужим до горя українців по той бік Збруча. Одним із найпотужніших був голос митрополита Української греко-католицької церкви Андрея Шептицького. 24 липня 1933 року він проголосив відозву "Україна в передсмертних судорогах". Наступного дня 35 громадських організацій і партій у Львові об'єдналися в Український громадський комітет рятунку України, який став координатором допомоги жертвам і поширення інформації про цей злочин.

29 вересня 1933 року завдяки зусиллям українських діячів на засідання Ради Ліги Націй її президент Йоган Людвіґ Мовінкель (прем'єр-міністр Норвегії) ініціював обговорення голоду у радянській Україні. Рада передала це питання до Міжнародного товариства Червоного Хреста. Але Москва відкинула пропоновану допомогу голодуючим людям. У жовтні 1933 року в австрійській столиці Відні за ініціативою кардинала Теодора Інніцера створено спеціальний комітет для надання допомоги жителям радянської України.

У 1934 році з'являються перші книги, в яких розкриваються теми Голодомору в Україні. Американський журналіст та історик Вільям Генрі Чемберлин, який зумів відвідати Україну у жовтні 1933-го, наступного року оприлюднив факти про Голодомор у книзі "Залізна доба Росії". У 1934 році було видано і перший художній твір про Голодомор в Україні – роман "Марія" українського письменника Уласа Самчука.

Після Другої світової війни в Європі та Північній Америці опубліковано перші спогади, мемуари та наукові дослідження про Голодомор. Українці, які його пережили й після війни опинилися у країнах вільного світу, разом із західними, зокрема американськими вченими, громадськими та політичними діячами збирали

свідчення, вшановували пам’ять жертв, проводили наукові дослідження, видавали матеріали.

1953 року американський юрист Рафаель Лемкін, який запровадив у світову правову термінологію термін “геноцид”, охарактеризував Голодомор як “класичний приклад геноциду”.

Визначальними ж у збереженні пам’яті про Голодомор стали заходи із відзначення його 50-х роковин 1983-го, передусім у США та Канаді, що набули міжнародного розголосу. Тоді ж у канадському місті Едмонтоні спорудили перший пам'ятник жертвам Голодомору.

1984 року Конгрес США створив спеціальну Комісію з розслідування штучного голоду в Україні у складі двох сенаторів та чотирьох осіб від Палати представників. Виконавчим директором Комісії став американський історик Джеймс Мейс. Комісія дійшла такого висновку, що Сталін та його оточення вчинили акт геноциду проти українського народу. Цей звіт комісії схвалив Конгрес США 1988-го. Того ж року за ініціативою Світового Конгресу Вільних Українців створено Міжнародну комісію юристів, яка мала дослідити свідчення про Голодомор 1932–1933 років, його причини, наслідки й винуватців. Комісія дійшла висновку, що Голодомор був актом геноциду.

Під впливом викриттів СРСР врешті-решт змушений був визнати факт голоду 1932–1933 років. У 1993-му вперше на державному рівні відзначені його роковини – через 60 років після трагедії.

1998 року Указом Президента України встановлено День пам’яті жертв Голодомору – щороку в четверту суботу листопада. Цього дня українці, як тільки смеркне, запалюють у вікнах свічки – на пам’ять про всіх убитих голодом. 2006 року Верховна Рада України ухвалила Закон про визнання Голодомору геноцидом українського народу. А в листопаді 2008-го в Києві споруджено Національний меморіал жертв Голодомору.

2009 року Служба безпеки України порушила кримінальну справу щодо голоду в Україні за ознаками злочину геноциду. У січні 2010-го Апеляційний суд міста Києва ухвалив, що в 1932–1933 роках в Україні Сталін і його поплічники вчинили злочин геноциду.

Сьогодні дані соціологічних досліджень свідчать, що понад 80 % українців підтримують цю позицію.

Рекомендації щодо форм і методів проведення заходів у закладах освіти до Дня пам’яті жертв Голодомору – геноциду

У виборі календарної дати проведення заходів до Дня пам’яті жертв Голодомору рекомендуємо тиждень із 23 по 30 листопада 2026 року.

Заходи, присвячені вшануванню пам’яті жертв трагедії, можуть бути проведені на рівні закладів освіти, кількох паралельних класів та / або на рівні класу з урахуванням вікових особливостей учнів. Також бажано приділити особливу увагу оформленню приміщень, де проводитимуться заходи: дотримуватися скорботних стриманих (але не траурних) кольорів. Крім того, освітній простір можна оформити тематичними інформаційно-просвітницькими банерами, стендами, плакатами.

Пам’ятні заходи, які проходитимуть онлайн, варто також супроводжувати доречними інформативними заставками, Інтернет-банерами, гаслами, символами.

Рекомендуємо також залучати учнів до упорядкування місць пам’яті, присвячених жертвам Голодомору – геноциду, котрі є в громадах.

Рекомендовані форми проведення заходів: Урок пам’яті «Пам’ятаємо минуле. Захищаємо майбутнє»; комбінований урок: «Злочин комуністичної влади – трагедія Українського народу»; музейні, меморіальні та віртуальні екскурсії до місць пам’яті жертв Голодомору; історичний проєкт із залученням учнів до збору свідчень про Голодомор, документальних і наукових матеріалів: «Родинні спогади про Голодомор»; круглий стіл: «Уроки Голодомору і сучасна Україна: продовольча безпека»; соціодрама (інтерактивне заняття) «Збереження суб’єктності в умовах злочину» (вид уроку у формі гри з елементами драматургічного моделювання проблемної ситуації на важливу суспільно-політичну тему з метою подолання наслідків колективних травм, відновлення історичної пам’яті та формування особистісної оцінки у ситуації вибору; застосовується переважно серед учнів старшої школи); урок прес-конференція «Вони не мовчали, щоби світ знав»; відео-урок з обговоренням «Жнива скорботи» та «Чому Голодомор став можливим» і т.д.

Пропонуємо до уваги та використання в роботі розробку інтерактивного заняття у форматі соціодрами для учнів старшої школи «Збереження суб’єктності в умовах злочину», підготовлену співробітницею Українського інституту національної пам’яті Іриною Ревою.

Блок 1. Мета заняття та визначення понять

*Мета:*1) знайомство з моделлю суб’єктної поведінки; 2) нетравматичне інтелектуальне занурення в соціальну атмосферу напередодні та під час Голодомору без фіксації на жертвах і втратах для кращого розуміння історичного контексту; 3)

роз’яснення корисності з погляду звичайної людини Закону України «Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки».

Визначення понять. На початку заняття потрібно пояснити дітям різницю між поняттями «суб’єкт» та «об’єкт». Суб’єкт – той, хто здійснює дію. Об’єкт – той або те, над ким (чим) здійснюються певні маніпуляції. Наприклад, студент пише ручкою. Студент це – суб’єкт, який здійснює дію. Ручка – об’єкт, над яким здійснюється дія.

ЗАВДАННЯ: Попросіть дітей навести свої приклади, використовуючи поняття «суб’єкт» та «об’єкт».

Визначення понять. Для нашої вправи також потрібно пояснити учням як застосувати характеристику «суб’єктність» щодо стосунків між людьми. Суб’єктність ми розуміємо як здатність приймати важливі рішення, здійснювати кроки для їх реалізації та брати на себе відповідальність за наслідки своїх дій. Бути суб’єктом означає бути джерелом власної активності, творцем своєї долі. Чим більшою мірою особистість використовує внутрішні ресурси (свій інтелект, здібності, приймає вольові рішення, будує своє життя відповідно до власних цінностей і потреб та враховуючи інтереси інших людей), тим більшу суб’єктність вона виявляє. Наприклад, розглянемо ситуацію. На пішохідному переході гарно вдягнена людина привабливої зовнішності почала переходити дорогу на «червоне світло», і слідом за нею побігло іще декілька людей. Більшу суб’єктність виявлять ті пішоходи, котрі не піддалися «інстинкту натовпу», залишились чекати «зеленого світла», дбаючи про безпеку свою та інших.

ІНФОРМАЦІЯ ДЛЯ ВЧИТЕЛЯ: Базовими характеристиками суб’єктності є: активність, автономність особистості, її соціально-психологічна адаптованість, внутрішня самодетермінація (тобто зумовленість поведінки внутрішніми потребами і цінностями, а не примусом ззовні), внутрішній «локус контролю» (віра в ефективність своїх дій, налаштування на те, що «моє життя залежить від мене»), усвідомленість поведінки, самостійність, ініціативність, свобода, відповідальність, усвідомлення власної цінності, визначена життєва позиція, здатність до співпраці з іншими людьми, здатність до самоорганізації та самовдосконалення.

Порівнюючи поняття «суб’єктність» і «залежність», розуміємо, що вони мають протилежні значення.

Умовою реалізації суб’єктності людини є свобода дій.

ЦИТАТА: «Людина або стверджує свою незалежність героїчним самовизначенням (знайдення власного сенсу), або розчиняється в тому, хто сильніший (прийняття чужого сенсу). І тут ми стикаємося з одним із найбільших життєвих парадоксів: шлях розвитку свідомості важчий, бо він супроводжується посиленим відчуттям тривоги (тягар відповідальності), натомість злиття з іншим, розмивання меж власної особистості, розсіює тривогу в найрадикальніший спосіб – знищуючи самосвідомість» (американський психолог, психотерапевт, доктор медичних наук Ірвін Ялом)

ЗАВДАННЯ: Попросіть дітей навести власні приклади суб'єктної поведінки людини в стосунках з іншими людьми.

Блок 2. Суб'єктність та її межі в контексті подій колективізації та Голодомору

РОЗІГРІВ: Виходячи з твердження, що суб'єктною ми вважаємо людину, яка відчуває себе творцем (господарем) власної долі та діє відповідно до цієї настанови, попросіть дітей відповісти на питання, у яких життєвих ситуаціях вони можуть проявити власну суб'єктність, а в яких ситуаціях вона обмежується?

ЗАВДАННЯ: Попросіть кількох учнів (добровольців) утворити групу для ілюстрації «руху» суб'єктності в наведених учнями прикладах. Ці переміщення нагадують дихання живого організму, тому назвемо групу «Подих суб'єктності». Група може складатися з 3-5 учнів, які стануть колом (вони можуть взятися за руки, але це не обов'язково). Коли описується ситуація вільної реалізації суб'єктності, учасники кола мають зробити кілька кроків в боки, розширюючи коло. Коли описується ситуація, при якій суб'єктність людини зазнає обмежень, коло стискається.

Тепер застосуємо цю вправу до конкретної історичної ситуації.

Приклад перший. Господар

ІСТОРИЧНИЙ КОНТЕКСТ. Селянин у традиційному українському суспільстві сам відповідав за своє господарство, від якого залежав добробут його родини. Із покоління в покоління передавався століттями накопичений досвід: що коли сіяти, як заготовляти продукти на зиму, як доглядати худобу тощо. Чим успішнішим було господарство, тим більшою повагою селянин користувався в своїй громаді. Його самовідчуття було тісно пов'язане з тим, що він розумів як «моє» (господа: хата, стайня, худоба, поле, родина).

ЦИТАТА: «*Я хлібороб і повинен працювати тільки на землі й не так, як мені накажуть, а так, як я сам захочу*», – так висловлював бачення своїх прав і обов'язків селянин-середняк із Криворізького району Дніпропетровської області Іван Ржуцький (Державний архів Дніпропетровської області. Ф. П-18. Оп.1. Спр.888)

ЗАВДАННЯ: Попросіть учнів охарактеризувати своїми словами суб'єктність селянина Івана Ржуцького (наскільки він відчуває себе господарем своєї долі, наскільки він впевнений у своєму вмінні вирощувати хліб, наскільки він потребує зовнішнього керівництва в своїй діяльності?). Попросіть групу «Подих суб'єктності» заміряти самовідчуття Івана Ржуцького – очевидно, що «коло» повинно розширитись, але вчителю не треба підказувати, група повинна дійти до цього через самостійний аналіз. Запитайте в класу, які, на їхню думку, почуття переживав селянин (варіанти довільні: «задоволення собою», «спокій» (є що їсти, родина буде сита), «мотивація до подальшої діяльності» тощо)

За бажанням хтось із учнів може мовою тіла показати гордого селянина з високо піднятим підборіддям, розправленими плечима, руки – в боки (або свій варіант).

МОДЕЛЮЄМО СИТУАЦІЮ: Україна окупована більшовиками. Листопадовим пленумом ЦК ВКП(б) 1929 року проголошено курс на суцільну колективізацію. Дніпропетровська область належала до територій, що підлягали суцільній колективізації. До Івана Ржуцького прийшли активісти-комуністи з вимогою віддати поле, коней і сільськогосподарське знаряддя до колгоспу.

ЗАВДАННЯ-1: Якщо Іван Ржуцький, подивившись на те, як виганяють із домівок розкуркулених односельців, «добровільно» усуспільнив своє майно – віддав до колгоспу своє поле та коней. Попросіть групу «Подих суб'єктності» показати «рух» суб'єктності селянина (звуження кола, але вчителю не слід підказувати, група повинна дійти до цього самостійно). Запитайте в решти класу, чи згодні вони з таким трактуванням?

ЗАВДАННЯ-2: Якщо Іван Ржуцький не усуспільнив своє майно, а долучився до одного з 4 000 селянських виступів в Україні в 1930 році, організувавши в селі самооборонну організацію з селян-господарів. Попросіть групу «Подих суб'єктності» показати «рух» суб'єктності селянина (розширення кола, група повинна дійти до цього самостійно). Запитайте в решти учнів, чим це загрожувало Івану в тогочасних історичних обставинах? (як куркуля І категорії – учасника антирадянських виступів – його могли розстріляти).

Вчитель може накреслити ще один можливий варіант виявлення суб'єктності селянина. Іван Ржуцький з іншими селянами-господарями могли би взяти участь в українських визвольних змаганнях 1917 – 1921 років та здобути власну демократичну державу. Тоді б вони самі вирішували як жити та як господарювати.

Приклад другий. Піонери та вчителі

ІСТОРИЧНИЙ КОНТЕКСТ. Комуністична тоталітарна система перетворила школи на інструмент пропаганди. Вчителів примушували розхвалювати окупаційну владу більшовиків, проводити антирелігійну агітацію, випитувати в учнів про антирадянські розмови батьків та знайомих, дізнаватися, де односельці ховають зерно в часи примусових хлібозаготівель та брати участь у вилученні збіжжя. Нерідко вчителі були вимушені до такої діяльності страхом репресій щодо власної родини («якби я не брав участі в цих походах по селу, то мене б забрали… бо мій батько був оголошений куркулем»). Від готовності виконувати накази влади залежало збереження робочого місця вчителя та, відповідно, засобів виживання для його родини в умовах Голодомору.

ЦИТАТА: «*В Костромській с/р організовано учнів всих шкіл і зроблено похід по селу з гаслами: «Забезпечити збір посівматеріалу на 100% та вдарити куркуля й його агентуру», учні шкіл стали подавати заяви і виступати на зборах, зазначаючи у кого і де прихований хліб. 17/III по заяві піонера-колгоспника, учня Поповича Василя – 10 р. у куркуля Федоренко Онисько відкрита в свинарнику яма, де було заховано 18 п. пшениці. Цього учня на зборах премійовано костюмом*» (Державний архів Дніпропетровської області. Ф.19. Оп.1. Спр.109)

ЗАВДАННЯ: Потрібно пояснити учням, що наведена цитата з інформаційного зведення Апостолівського райкому КП(б)У щодо хлібозаготівель є витягом з реального документу 1932 року. Запитайте в учнів їхню думку щодо суб'єктності вчинку піонера Василя Поповича. Запропонуйте групі «Подих суб'єктності» показати наскільки суб'єктним є вчинок піонера.

Важливо, щоби учні зрозуміли різницю між суб'єктним вчинком та виявом активності, навіяної зовнішнім впливом чи примусом. Активність і суб'єктність не є тотожними поняттями. Повідомивши про заховане зерно, піонер виявив активність. Але це не було з його боку усвідомленим рішенням приректи сусіда Ониська Федоренко та його родину на голодну смерть після того, як у них на благо окупаційного комуністичного режиму заберуть зерно. У даному випадку Василь Попович виступив не суб'єктом, а розмінною монетою – знаряддям в руках комуністичної системи.

ЗАВДАННЯ: Запропонувати учням подумати, чи є Василь Попович реальним автором свого вчинку? Хто є автором даного вчинку? Запропонувати учням подумати, які обставини могли примусити учня так вчинити? (піонер не мав правдивої інформації – пропаганда нав'язала образ жадібного «куркуля», який ховає хліб і нібито тому люди голодують; запитання поставив вчитель, якому учень довіряв і повідомив те, що знав, не замислюючись про наслідки; про заховане зерно сусідів повідомляли й інші учні, він зробив так само; виснаженість голодом знижує критичність мислення тощо).

ВИСНОВКИ. Комуністична тоталітарна система за допомогою страху, штучно організованого голоду, обмеження доступу до інформації, використовуючи родичів громадян як заручників, позбавляє людину суб'єктності, примушуючи її робити вчинки, які суперечать її власним переконанням та сумлінню.

Саме тому, засуджуючи методи терору та геноциду, які призвели до страждань, зруйнованих доль та загибелі мільйонів українців, 9 квітня 2015 року Верховною Радою був ухвалений Закон України «Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки». Цим законом, зокрема, передбачено демонтаж пам'ятників партійним і радянським керівникам, що віддавали та виконували злочинні накази, а також перейменування вулиць та населених пунктів, названих на честь комуністичних діячів.

Методичні матеріали щодо загальнонаціональної хвилини мовчання до Дня пам'яті жертв Голодомору

З метою гідного вшанування пам'яті жертв геноциду Українського народу – Голодомору 1932–1933 років в Україні щороку, **в четверту суботу листопада о 16-ій годині 00 хвилин,** проводиться ритуал подяки, пошани та пам'яті – **загальнонаціональна хвилина мовчання та розпочинається всеукраїнська акція "Запали свічку"**.

Закликаємо кожного українця і кожну українку, де б ви не були – вдома, на роботі, в дорозі – зупиніться на одну хвилину, відкладіть поточні справи і згадайте убитих під час Голодомору-геноциду 1932–1933 років, а потім запаліть на підвіконні свічку пам'яті. Це акт поваги та скорбота за мільйонами співвітчизників, яких цілеспрямовано знищив тоталітарний сталінський режим через штучний голод.

Організація хвилини мовчання має здійснюватися з дотриманням принципів гідності, поваги до пам'яті померлих, безбар'єрності, безпеки, недопущення

формального підходу та політичного або комерційного використання ритуалу пам’яті. Загальнонаціональна хвилина мовчання повинна відбуватися в кожному населеному пункті на всій території України і не може використовуватися для політичної агітації, комерційної реклами, просування окремих осіб, партій, організацій чи брендів.

Місцеві органи державної влади та органи місцевого самоврядування заздалегідь інформують громади про дату, формат і місце проведення хвилини мовчання та розміщують нагадування про всеукраїнську акцію “Запали свічку” через офіційні вебсайти громад, сторінки у соціальних мережах, медіа незалежно від форми власності та інші засоби інформування. Доцільно ту інформацію доповнити поясненням значення хвилини мовчання та акції “Запали свічку”.

Для працівників, які працюють дистанційно, можна використовувати нагадування у корпоративних календарях, внутрішніх чатах, електронній пошті або інших засобах комунікації.

Під час організації хвилини мовчання необхідно враховувати безпекову ситуацію, особливості роботи відповідного органу, підприємства, установи чи організації, а також потреби осіб з інвалідністю, осіб старшого віку, дітей та інших маломобільних груп населення.

А в сам День пам’яті жертв Голодомору засобами системи оповіщення та інформування у сфері цивільного захисту оголошують о **15-ій годині 59 хвилин** про початок хвилини мовчання.

28 листопада о 16 годині 00 хвилин рекомендуємо припинити публічні заходи, заняття, обслуговування відвідувачів та іншу діяльність, крім випадків, коли таке припинення може створити загрозу життю чи здоров’ю людей, безпеці руху, громадській безпеці, обороноздатності або безперервності критично важливих процесів. Наприклад, у лікарнях, на об’єктах критичної інфраструктури, у транспортній сфері, на виробництвах із безперервним циклом, хвилина мовчання може проводитися у спосіб, який не створює ризиків для життя, здоров’я людей, безпеки руху або стабільності роботи.

Початок хвилини мовчання рекомендовано оголошувати коротким, стриманим і зрозумілим повідомленням. До прикладу:

“Сьогодні вшановуємо пам’ять мільйонів українців, вбитих московським тоталітарним режимом у 1932–1933 роках під час Голодомору – геноциду. Схилімо голови у скорботі та вшануймо пам’ять загиблих хвилиною мовчання”.

Після цих слів хвилину мовчання може супроводжувати звук метронома.

У разі використання систем оповіщення та інформування повідомлення про хвилину мовчання слід чітко відмежувати від сигналів повітряної тривоги, евакуації, надзвичайної ситуації або інших сигналів цивільного захисту. Якщо буде оголошено повітряну тривогу, надзвичайну ситуацію або іншу загрозу життю і здоров'ю людей, пріоритетними мають бути заходи безпеки.

У місцях, де неможливо використовувати звукове оголошення, рекомендовано застосовувати візуальні способи інформування про початок хвилин мовчання: електронні табло, екрани, інформаційні повідомлення, світлові сигнали, повідомлення у внутрішніх електронних системах комунікації.

Щодо сфери транспорту, в тому числі громадського, то органи місцевого самоврядування мають подбати про організацію руху під час хвилини мовчання. Інститут рекомендує забезпечити зупинку транспортних засобів, не створюючи загроз для безпеки пасажирів, водіїв, пішоходів та інших учасників дорожнього руху, а також не перешкоджаючи руху спеціального транспорту. У громадському транспорті пропонуємо забезпечити о 16.00 аудіооголошення або візуальне повідомлення на інформаційних екранах.

У торговельних центрах, на вокзалах, автостанціях та інших місцях масового перебування і скупчення людей рекомендовано використовувати короткі й нейтральні повідомлення без надмірного емоційного тиску, гучних музичних заставок, політизованих формулювань. Основним тоном має бути стриманість, гідність і повага.

Інформування про хвилину мовчання та участь у ній має бути доступним для різних груп населення. За можливості рекомендовано забезпечити дублювання звукових повідомлень текстовими, використання простої та зрозумілої мови, доступність інформації для людей з порушеннями слуху, доступність візуальних повідомлень для людей з порушеннями зору через аудіооголошення, а також урахування потреб людей з інвалідністю, людей старшого віку, дітей, внутрішньо переміщених осіб та іноземців. Участь у хвилині мовчання стоячи не може бути єдино можливою формою вшанування. Люди, які з огляду на стан здоров'я, вік, інвалідність або інші обставини не можуть стояти, можуть вшанувати пам'ять сидячи або в інший доступний для них спосіб.

Всеукраїнська акція "Запали свічку"

Протягом багатьох років у День пам'яті жертв Голодомору українці вшановували пам'ять тих, хто помер з голоду, запалюючи Свічку пам'яті. Ця практика усталилася.

Цього року 28 листопада о 16-й годині Україна схилить голови у загальнонаціональній хвилині мовчання. Опісля біля могил, меморіалів і пам'ятників жертвам Голодомору 1932–1933 років, на центральних площах і вулицях міст і сіл України, на підвіконнях осель українці запалюють свічки і лампадки. Це можна зробити і до початку загальнонаціональної хвилини мовчання.

Протягом дня прийдіть до меморіалу, пам'ятника чи хреста пам'яті жертв голодоморів у вашому місті чи селі. Із настанням темряви на вшанування пам'яті всіх убитих голодом запаліть і поставте свічку на підвіконня так, щоб її було видно знадвору. Цей вогник символізуватиме нашу пам'ять і віру в перемогу.

Та звідки ж пішла традиція запалювати вогник у пам'ять про померлу людину? Це давній український звичай. Світло у цьому контексті означає життя, пам'ять та шану.

Щодо вшанування жертв Голодомору запалюванням свічки на підвіконні, то ініціатива належить саме Джеймсу Мейсу, досліднику Голодомору. "Я ж хочу запропонувати лише акт національної пам'яті, доступний кожному: в національний день пам'яті жертв 1933-го (четвертої суботи листопада) визначити час, коли кожен громадянин цієї землі, де майже кожна родина втратила когось із близьких, запалить у своєму вікні свічку в пам'ять про померлих. Це було б гідною відповіддю на слова о. Олександра Биковця, який став священиком в Америці: «...Всі були готові на жертви, знали, що не сьогодні-завтра їх знищать, але їх турбувало передовсім: чи знатиме світ про це, чи світ щось скаже?.. І друга проблема — ще більш духовна: чи буде кому помолитися за всіх, хто загинув?» Навіть сім десятиліть опісля свічка, що мерехтить у вікні, видається мені гідною відповіддю!" – Джеймс Мейс, газета "День", 18 лютого 2003 року.

Корисні тематичні посилання

Відео

Ролик «Голодомор 1932–1933. Помста за нашу свободу» англійською мовою [video "Holodomor of 1932–1933: a Revenge for Our Freedom"]

Дивитися за посиланням [to watch follow the link]

Відеоісторія «Чому Голодомор став можливим?»

Дивіться за посиланням

Відеоролик «Голодомор як відповідь на селянські повстання». Ролик розповідає про передумови та причини Голодомору 1932–1933 років.

Переглянути українською
Переглянути з субтитрами російською мовою
Переглянути з субтитрами англійською мовою
Завантажити ролики у високій якості

Розширене інтерв'ю з дослідником Голодомору Володимиром Тиліщаком про спротив українських селян колективізації на початку 1930-х років.
Дивіться за посиланням

Серія роликів «Незламні» про людей, які пережили Голодомор чи були його свідками і не тільки вижили фізично, а й не дали знищити себе духовно.
Дивіться за посиланням

Серія роликів «Голодомор – помста за свободу»
Дивіться за посиланням

«Питання життя і смерті – зібрати хліб з України»: історичний ролик до 100-річчя голоду 1921–1923 рр.
Завантажити
Завантажити із англійськими субтитрами

«Голод після Перемоги»: до 75-річчя масового голоду 1946–1947 років
Завантажити
Завантажити із англійськими субтитрами

Фільм-реквієм «Імена на стінах»
Завантажити
Names on the Wall. Honouring the victims of the genocide of Ukrainians
завантажити

Усні свідчення про Голодомор на онлайн-платформі Архіву усної історії https://ui.uinp.gov.ua/uk/settings/temi/golodomor

Книги та брошури
Брошура «Україна 1932–1933. Геноцид голодом»

Брошура українською, англійською, іспанською, французькою, німецькою, арабською, грецькою

Брошура «Голодомор. Комуністичний геноцид в Україні»
Завантажити

Брошура «Голодомор не зламав» [“The Holodomor failed to break us”]
Завантажити
Download

Книга-каталог виставки «Спротив геноциду»
Каталог

Книга «Репресовані» щоденники. Голодомор 1932–1933 років в Україні»
Це збірка щоденників та нотаток семи очевидців Голодомору, які зафіксували побачене, почуте та пережите.
Переглянути і завантажити електронну версію книги

Книга «Людяність у нелюдяний час» (2-ге видання) розповідає про доброчинців, які в 1932–1933 роках допомагали вижити тим, хто голодував.
Переглянути і завантажити електронну версію книги

Збірка спогадів Анастасії Лисивець «Скажи про щасливе життя» [Testimony of the Holodomor by Anastasia Lysyvets “Speak of the Happy Life”]
Переглянути і завантажити електронну версію українською
Переглянути і завантажити електронну версію англійською
Download

Книга Ірини Реви «По той бік себе» – про соціально-психологічні та культурні наслідки Голодомору і сталінських репресій.
Переглянути і завантажити електронну версію книги

Книга «Пам’ять роду» – 16 історій родин, які пережили Голодомор 1932–1933 років.
Переглянути і завантажити електронну версію книги

Інтернет-банери

Проєкт «Пам'ять, що рятує: голоси правди» розповідає про людей, які не мовчали про Голодомор.

Переглянути і завантажити

Проєкт «Голодомор не зламав» розповідає про людей, які пережили Голодомор і не тільки вижили фізично, а й не дали знищити себе духовно. Вони зуміли реалізувати себе, попри травму пережитого у 1932–1933 роках і всупереч несприятливим обставинам радянської дійсності наступних років. Вони стали художниками, письменниками, досягли успіхів у науці тощо.

Переглянути і завантажити

Виставкові проєкти

Виставка «Спротив геноциду»

Виставка спростовує міф про відсутність спротиву українських селян більшовицьким грабіжникам напередодні та під час Голодомору 1932–1933 років. В ній розповідається про форми і методи спротиву, його розмах на основі архівних документів.

Стенди виставки для перегляду і завантаження

Виставка «Україна 1932–1933. Геноцид голодом» розповідає для світової аудиторії історію Голодомору 1932–1933 років та чому він є геноцидом.

Стенди виставки доступні за посиланням українською, англійською, французькою, іспанською, португальською та німецькою мовами.

Чому Голодомор є геноцидом українців. англомовна карусель для соцмереж. https://t.me/uinp_gov/1345

Список відео УІНП по темі Голодомор з англійськими субтитрами:

1. Голод 2021 – 23 рр.:
https://youtu.be/CP44Ue6rGG8

The famine in Ukraine 1921-1923
https://youtu.be/56-kvBd5VxI?si=mTtaCVzNL7Eaafbg
https://mega.nz/folder/p8B0mDKL#_7iBIgUjhBL-U_l7Sv3V_w/file/d0JQnbBC

2. **«Вбивство голодом». УІНП презентує нове відео до Дня пам'яті жертв Голодомору 1932-33 років**

https://youtu.be/u0sks8Z4mdk?si=nKLwpWYt9SaamiIv

3. **"Starvation as Murder": presents a new video for the Holodomor Victims Remembrance Day, 1932–1933**

https://youtu.be/5O0kNQHDvQs?si=sU3VLg5Z2zAB86GR

4. Голод 1946 – 47 рр.:

https://youtu.be/X0k4LHPVHUg

"Голод після Перемоги": ролик до 75-річчя масового голоду 1946-47 років [English subtitles]

https://youtu.be/5Qb_m_vAicw?si=4pzjG-JxaSAQvxf4

https://mega.nz/folder/IgQCwRqb#GSYzGmBoxt6bQNTsX1I9FQ/file/sgJAHDaK

5. **Голодомор як відповідь на селянські повстання**

https://youtu.be/K6ubTgkAduU?si=-21aIgvvVCiiftar

Повстання проти голоду [english subtitles]

https://youtu.be/A6VU3EIgggQ?si=vd87YYbtiAFn80JA

https://youtu.be/56-kvBd5VxI?si=mTtaCVzNL7Eaafbg

Сайт Національного музею Голодомору-Геноциду:

https://holodomormuseum.org.ua/

Брошура “Голодомор: основні факти” українською та англійською мовами https://drive.google.com/drive/folders/1IQPu4xEcg0oZpkPAAng3HzAguwvJgGcK